

Milan Igrutinović¹

POBEDE, PORAZI, ZLOČINI I ŽRTVE: JAVNI GOVOR U FUNKCIJI KONFLIKTNOG INTERPLEJA

U posleratnom periodu društva sa jugoslovenskog područja morala su se u izvesnoj meri posvetiti rešavanju problema neposrednog ratnog nasleđa. U njih obično ubrajamo razotkrivanje konkretnih ratnih zločina i kažnjavanje počilaca bilo putem mehanizma Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, bilo putem lokalnih sudova; zatim razjašnjavanje sudbine nestalih ljudi, zbrinjavanje izbeglih, rešavanje pitanja uništene imovine i tako dalje. Mirovni sporazumi iz Dejtona i Erduta (1995), vojno-tehnički sporazum iz Kumanova i Rezolucija SB UN 1244 (1999) i Bečki sporazum o sukcesiji SFRJ (2001) dali su osnove za okvir *vladavine mira* na ovom prostoru, dok se pregovori Srbije i Kosova vode pod krovim okvirom usvojenim Rezolucijom GS UN 10980 (2010) uz posredovanje Evropske unije, pa i Vašingtona.

Ali taj okvir vladavine mira dao je odgovore samo na neka pitanja koja se tiču konflikta i uzajamnih odnosa. Dublja politička pitanja poput geneze predratne krize i rata, ratnih ciljeva, limita pomirenja, odgovornosti i krivice rešavaju se u hodu čiji se krajnji ishod za sada ne može predvideti.

Nijedna postjugoslovenska država nije počela kao *tabula rasa* koja samo čeka da vladajuće elite upišu u nju sadržaj po svojoj želji i meri. Složenost nasleđenih pojedinačnih i kolektivnih veza, tema, aspiracija i interesa, a u okviru nominalno liberalno-demokratskog poretka, otvorila je i nove međudruštvene i međudržavne teme i načine komunikacija. Nove (monoetno)nacionalne države su inherentno posvećene izgradnji (svaka svoje) nacije, i taj proces zakonomerno donosi konfliktni potencijal. Izgradnja nacije ima različite forme i intenzitete, a u ovom tekstu ćemo pažnju posvetiti javnom govoru, ponajviše onom koji

---

¹ Dr Milan Igrutinović je naučni saradnik Instituta za evropske studije u Beogradu.

odlikuje nosioce javnih funkcija ili poznate javne ličnosti, koji oslikava širinu i dubinu nacionalnih motivacija, stereotipa i želja, i koji kao da deluje u službi inverzne Klauzeviceve maksime: „Politika je nastavak rata drugim sredstvima”.

Imajući u vidu prirodu odnosa na Zapadnom Balkanu, a gledano dominantno iz srpske vizure, javna „prepucavanja” možemo grubo svrstati u dve kategorije. Prva, uslovno nazvana „ratna”, potekla je iz ratne dinamike sa Hrvatskom, Bošnjacima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini i sa kosovskim Albancima. Znatno blaža „identitetska” forma, lišena ratnih trauma i oživljavanja najmračnijih istorijskih iskustava, obuhvata odnose sa Crnogorcima i, posve slabo primetno, Makedoncima. Ona markira tačke identitetskih sukoba bliskih naroda koji su sada u zamahu „omeđivanja” svojih geografija, demografija i kulture, srećom na miran način.

VERBALNI RAT NAKON STVARNOG RATA

Srpsko-hrvatski, srpsko-bošnjački i srpsko-albanski (kosovski) odnosi danas su delom određeni ratnim nasleđem iz devedesetih godina prošlog veka. Srpsko-albanskom odnosu još uvek nedostaje formalni regulatorni okvir kao osnova novog mirnog stanja, ali pregovori obezbeđuju makar učestali politički kontakt kao pozitivan proces. Odnose sa Hrvatskom opterećuju posledice i pogledi na rat 1991–1995, kao i na njegove pojedinačne činove poput operacije „Oluja”, i uvek „živa istorija” Drugog svetskog rata. Ratna prošlost se u današnjici iznova proživljava kao stalna kolektivna trauma, dok je u stvari to proživljavanje odlika neuspešne istorizacije prošlosti i političke upotrebne vrednosti ukazivanja na svoje ožiljke. Teško nam je govoriti o odnosu prema Bosni i Hercegovini u celini, već pre o dualnom odnosu prema centralnim vlastima (i Federaciji BiH) i Republici Srpskoj. U javnoj retorici to je najpre odnos sa zvaničnim Sarajevom, a u širem smislu se može govoriti o srpskobošnjačkom odnosu. Teret poslednjeg rata je obeležen i formalnim presudama za ratne zločine (uključujući i onu za genocid u Srebrenici), shvatanjima gubitaka i dobitaka i maksimalističkih nacionalnih aspiracija.

U javnom govoru koji obeležava srpsko-hrvatske odnose posebno mesto ima obeležavanje godišnjice operacije „Oluja” (5. avgust). Pamćenje ove operacije zauzima središnje mesto u panteonu hrvatske nacionalne politike. Taj dan se formalno obeležava kao Dan pobjede i

domovinske zahvalnosti i Dan hrvatskih branitelja, obično uz određene svečanosti od kojih je najvažnija ona u Kninu, koji je tokom rata bio glavni grad Republike Srpske Krajine. Komemorativna praksa u svojim varijacijama obeležava glavnu vojnu pobedu u ratu 1991–1995, osećaj konačne celovitosti Hrvatske, potiskujući tako kasniju i mirnu integraciju Baranje i delova istočne Slavonije i zapadnog Srema (Hrvatska je preuzela granične prelaze prema Srbiji tek jula 1997) kao faktički kraj sukoba i zaokruživanje teritorije. U Srbiji se ta operacija vidi kao čin etničkog čišćenja, ponekad shvaćen i kao genocid,² kao deo zločinačke vertikale koja je počela Jasenovcem.³

Dok je hrvatska komemoracija „Oluje” imala jasnu geografsku lokaciju, reaktivna komemorativna praksa u Srbiji je varirala i po sadržaju i po geografskoj lokaciji. Predsednik Boris Tadić je 2010. godine prisustvovao parastosu žrtvama „Oluje” u Crkvi Sv. Marka, a predsednik Tomislav Nikolić je taj datum 2015. godine proveo u fruškogorskom Banstolu, na osveštanju Crkve Blage Marije, takođe na parastosu žrtvama. Tada je Ministarstvo za rad, zapošljavanje, socijalna i boračka pitanja (na čijem je čelu bio Aleksandar Vulin) preko Organizacionog odbora za obeležavanje Dana sećanja na stradanje i progon Srba odlučio da 5. avgust bude proglašen Danom žalosti na teritoriji Srbije i Republike Srpske (RS).⁴ Takođe, od 2015. godine glavna državna komemoracija najčešće se održava kod mosta na Savi kod Sremske Rače, preko kog je avgusta 1995. veliki broj izbeglica ušao u Srbiju. Zbog masovnijeg učešća i arhijereja Srpske pravoslavne crkve, ona podseća na državno-crkvene sabore iz ranije istorije, a simbolizuje i duhovno i kulturno jedinstvo sa Srbima zapadno od Drine, budući da na komemoraciji redovno učestvuju i srpski političari iz Republike Srpske, pa i Hrvatske. Nekoliko važnih tačaka nacionalne poruke je sabrano ovde: „Mi sa Hrvatskom imamo mir, čuvaćemo ga i nadam se da ćemo postati prijatelji u Evropskoj uniji, ali odavde šaljem poruku da se zločin mora oprostiti, ali se ne sme zaboraviti. Na ovom mestu, gde su se Republika Srpska i Srbija

² „Srebrenica nije genocid, najteži genocid koji se desio od Drugog svetskog rata je 'Oluja': Palma ima i jedno teško pitanje za izetbegovića”, Telegraf, 11. jul 2018, <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/2974254-srebrenica-nije-genocid-najtezi-genocid-koji-se-desio-od-drugog-svetskog-rata-je-oluja-palma-ima-i-jedno-tesko-pitanje-za-izetbegovica>

³ „Ko krije Jasenovac, taj slavi 'Oluju'”, Ministarstvo odbrane, 26. januar 2018, <http://www.mod.gov.rs/lat/12108/ko-krijejasenovac-taj-slavi-oluju-12108>

⁴ „U Srbiji Dan žalosti, oglasila se zvona i sirene koje rade”, N1, 5. avgust 2015, <http://rs.n1info.com/Vesti/a82336/Dan-zalosti-zbog-Oluje.html>

ujedinile u bolu i tuzi, na mestu koje je pregazilo 250.000 Srba da ih ne bi pregazila, kako neki kažu, hrvatska oslobodilačka čizma.”⁵

Tu su nominalna težnja miru i prijateljstvu, poruka da zločin treba oprostiti ali ne i zaboraviti, nacionalna tragika koja spaja srpski narod. Na komemoraciji 2018. godine koja je organizovana 4. avgusta u Bačkoj Palanci – ponovo blizu tačke masovnijeg dolaska izbeglica iz Hrvatske – predsednik Vučić je podsetio da su tog datuma 1944. godine nacisti odveli Anu Frank u logor, povukavši tako paralelu između „Oluje” i nacističkih zločina: „Hitler je hteo svet bez Jevreja, a Hrvatska i njena politika je htela Hrvatsku bez Srba, jer su, kako je rečeno, razarali hrvatsko nacionalno biće.”⁶

Naredne godine je održana slična manifestacija u manastiru Krušedol. Tada su dominirale poruke ohrabrenja, upućene pre svega domaćoj publici: „Ne možemo samo da plačemo i kukamo, već možemo da izvučemo pouke. Da znamo šta je mir i pokažemo poštovanje prema tuđim žrtvama, ali da nikad ne dozvolimo nipodaštavanje srpskih žrtava i svima da kažemo da ćemo biti svoj na svome” [...] „Lako je meni da pričam danas o greškama, na njima treba da učimo i da ih analiziramo. Na jednom od obeležavanja ‘Oluje’ rekao sam da je Srbija u toj nesreći dobila nove Desnice, Matavulje, Tesle.”⁷

Poslednji stav treba čitati u svetlu čistih poruka o lošoj demografskoj slici Srbije, koje se ponekad kombinuju sa ranijim tezama o demografskom bumu Albanaca (što ćemo videti kasnije u tekstu). Ohrabrivanje Srba uz poruku o Srbiji kao bezbednom prostoru za izbeglice i ultimativnoj zaštiti, te zemlji bogatijoj za Srbe iz Hrvatske takođe je bitan element poruka sa ovih komemoracija. One nisu usmerene kao strelice prema spolja, nego kao lekoviti melem za domaću javnost.

Nacionalna politika je postala centralna tema komemoracije „Oluje” 2020. godine. Naime, nakon parlamentarnih izbora u Hrvatskoj početkom jula, Samostalna demokratska srpska

⁵ „‘Oluja’ je etničko čišćenje i besmisleni pokolj”, B92, 4. avgust 2015,

https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=08&dd=04&nav_category=11&nav_id=1023531

⁶ „Obeležan Dan sećanja na ubijene i prognane Srbe u ‘Oluji’”, Beta, 4. avgust 2018, <https://beta.rs/politika/94863-vucic-stajacemo-uz-svoj-narod-i-necemo-dozvoliti-da-ga-neko-progoni-i-ponizava>

⁷ „U manastiru Krušedol sećanje na stradale i prognane u akciji ‘Oluja’”, N1, 4. avgust 2019,

<http://rs.n1info.com/Vesti/a505134/U-manastiru-Krusedol-secanje-na-stradale-i-prognane-u-akciji-Oluja.html>

stranka je ušla u vladu čiji je nosilac Hrvatska demokratska zajednica. Očigledno kao deo partijskog dogovora, novi potpredsednik vlade Hrvatske Boris Milošević (SDSS) je prisustvovao proslavi „Oluje” u Kninu („a ovo je proslava, nije komemoracija”, kako je istakao predsednik Hrvatske Zoran Milanović⁸). Oštricu napada na Miloševićev korak predstavljale su izjave ministra odbrane Aleksandra Vulina: „Da će voditi računa ne samo o srpskom narodu u Hrvatskoj, već i o srpskom narodu u celini, da će razmisliti o tome kakva je to poruka za Srbe koji žive na prostoru Kosova i Metohije, da će posle ovoga njima tražiti da idu na grobove OVK-a i da pozdravljaju sve ono što su tražili, te još jednom pitam hrvatsku vladu – zašto ne poboljšate položaj Srba, zašto uslovljavate poboljšanje položaja Srba priznanjem da je ‘Oluja’ bezgrešna i da je dobro što su proterali 250.000 i ubili 2.000 njihovih sunarodnika, zašto terate srpski narod da prihvati da je ustaško divljanje zapravo dobrobit za njih i kako ćemo se to pomiriti ako Srbi treba da prihvate da su svi zločini nad njima zapravo civilizacijski napredak, a da Hrvati nisu činili nijedan jedini zločin i zašto nikada Jevreji nisu rekli da postoje dve strane pa da kleče jedni preko grobova drugih, nego Srbi sada to treba da urade.”⁹

Prema ovakvom stavu, Milošević zbog „lokalnih” razloga čini štetu „srpskom narodu u celini”, i stvara presedan po kome se nadalje normalizuje učešće u proslavi sopstvenog progona, i tako daju ideje drugim protivnicima, konkretno kosovskim Albancima. Dalje je ponovio vertikalnu Jasenovac– Oluja: „Zaboravili smo Jasenovac. Ćutali smo o Jasenovcu, pa se desila ‘Oluja’; budemo li ćutali o ‘Oluji’, ponoviće nam se neka nova ‘Oluja’. Ne smemo ćutati i ne smemo zaboraviti.”¹⁰

Predsednik Vučić je takođe pravio dvostruku poentu: odbijanje hrvatskog pogleda na „Oluju” uz kritiku Miloševićevog čina: „Nećemo da slavimo tragediju srpskog naroda, ubijanje srpskih civila, ubijanje srpske dece, ne pristajemo na poniženje”, izjavio je predsednik Srbije Aleksandar Vučić i poručio: „Pomirenje – da, poniženje – ne. Nemojte da nas terate da slavimo zajedno sa vama ubijanje Srba i govorite kako su to veliki koraci unapred. Slavite vi šta god

⁸ „Proslava ‘Oluje’ uz prisustvo predstavnika Srba, pomirljive govore i pijetet prema svim žrtvama”, Euractiv.rs, 5. avgust 2020, <https://euractiv.rs/7-eu-i-zapadni-balkan/36-vesti/15251-proslava-oluje-uz-prisustvo-predstavnika-srba-pomirljive-govore-i-pijetet-prema-svim-rtvama>

⁹ „Ministar Vulin: ‘Budemo li ćutali i zaboravili Oluju, desiće nam se neka nova Oluja’”, Novosti, 3. avgust 2020, <https://www.novosti.rs/vesti/politika/906670/ministar-vulin-budemo-cutali-zaboravili-oluju-desice-nam-neka-nova-oluja>

¹⁰ Isto.

hoćete, radujte se, a mi ćemo da tugujemo.”¹¹ I još: „Šta smo dobili? Dobili smo to da Srbi nisu jedinstveni i da se deo hrvatske javnosti veseli da deo Srba priznaje da 'Oluja' nije etničko čišćenje. Nemojte da nas terate da mislimo to isto, i da jedna država mora da se saglasi s nečim, ne pada mi na pamet da u tome učestvujem.”¹²

Krupna skica odnosa prema „Oluji” oslikava pre svega različite polazne tačke dva društva. Za jedne je to pobeda u kojoj treba uživati, uz povremeni iskorak prema stradalim Srbima iz Hrvatske, za druge tragika koja teško može prerasti u bilo šta drugo. Različite su i njihove upotrebne verzije. U hrvatskoj politici nisu retke svađe dve najveće partije (HDZ i SDP) oko programa, govora i forme svečanosti; kritički nastrojena javnost je takođe spremna da u prvi plan stavi sudbinu Srba a ne nacionalni trijumfalizam. U srpskoj politici žalost za žrtvama „Oluje” je dominantna forma, koja nema toliko jak mobilizacijski potencijal jer nije produktivna, ali jeste ujedinjujuća u meri u kojoj svi Srbi treba da učestvuju u istoj žalosti. Samo manji deo javnosti teži širem kontekstualnom čitanju u kome podseća na ratnu dinamiku i hrvatske žrtve 1991/92, što bi trebalo da umanja nacionalni resentiman prema „Oluji”. Gotovo je nemoguće zamisliti dodirne tačke dva društva po ovom pitanju.

Ako su polazne tačke gledanja na „Oluju” različite, otvoreno je pitanje koja je poželjna forma odnosa dva društva i koja je upotrebna vrednost ovog pitanja u politikama dve zemlje. Ovde nam se nude dve ravni gledanja. Jedna se odnosi na pogled na zajedničku prošlost, jugoslovensko iskustvo i ratove, te političku upotrebu probranih istorijskih elemenata. Druga je povezana sa aktuelnim spoljopolitičkim odnosima i pitanjima zajedničkih ili suprotstavljenih interesa. U posleratnom periodu Srbija i Hrvatska nisu našle značajnije nove teme bilateralnih odnosa koje bi poslužile kao osnov boljih odnosa. Ne postoje novi zajednički infrastrukturni projekti koji bi prema receptu prilika za fotografisanje političara i preuzimanja slave za sebe nudili platformu za jačanje odnosa poput slučajeva sa Mađarskom, Bugarskom, Turskom itd. Istini za volju, dve države već spaja i auto-put, i funkcionalna železnica pa i naftovod. Regionalna politika je previše složena i fragmentisana da bi mogle unutar nje da nastupaju

¹¹ „Vučić: 'Nemojte da nas terate da slavimo sa vama ubijanja Srba'”, N1, 4. avgust 2020, <http://rs.n1info.com/Vesti/a626587/Vucic-Nemojte-da-nas-terate-da-slavimo-sa-vama-ubijanja-Srba.html>

¹² „Vučić: 'Oluja je etničko čišćenje, neću dozvoliti da uvlače Srbiju u proslavu'”, N1, 7. avgust 2020, <http://rs.n1info.com/Vesti/a627421/Vucic-Oluja-je-etnicko-ciscenje-necu-dozvoliti-da-uvlace-Srbiju-u-proslavu.html>

zajedno i sa preklapajućim interesima, iako u krovnim temama poput procesa proširenja EU obe države imaju u suštini isti stav i Hrvatska je jedna od istaknutijih država članica Unije po tom pitanju. Hrvatska je članica NATO-a, dok Srbija zadržava svoju viziju vojne neutralnosti, pri čemu postoji i percepcija nadmetanja u naoružavanju poslednjih godina. Pojedini partikularni interesi Hrvatske, poput jačanja posebne pozicije hrvatskog naroda u BiH, izvesno mogu naći sagovornike u Beogradu i Banjaluci, koji su zainteresovani za očuvanje (minimalno) ili jačanje (ambicioznije) položaja Republike Srpske naspram zvaničnog Sarajeva. Možda nam se nameće zaključak da su odnosi dve države u celini siromašni, da političke elite prethodnih decenija nisu našle nove i vredne spojne tačke, te da u tom kontekstu teret tema iz prošlosti čini najveći sadržaj bilateralnih odnosa.

Drugačija je dinamika srpsko-bošnjačkih odnosa spram ratnog nasleđa. Uloge, pozicija dominantne žrtve i mogućnosti nacionalne homogenizacije su drugačije pozicionirani i među njima je složenija dinamika. Nad čitavim odnosom simbolički lebdi genocid u Srebrenici, naveden u presudama Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (u presudama pojedincima iz Republike Srpske), te Međunarodnog suda pravde (u presudi o kršenju Konvencije o genocidu od strane Srbije). U srpskoj javnosti snažno je prisutna određena vrsta mimikrije, od skupštinske deklaracije koja je osudila zločin, uz opis da je to zločin okarakterisan „na način utvrđen presudom Međunarodnog suda pravde”,¹³ uz izbegavanje upotrebe termina „genocid”. Vremenom, sam termin je (p)ostao problem, a samo sporadično se dešavalo da državni predstavnici negiraju prirodu zločina (mada su takvi istupi češći u široj javnosti). Nekoliko meseci po stupanju na dužnost predsednika 2012. godine, Tomislav Nikolić je u intervjuu za *Korijere dela sera* rekao: „U Srebrenici se nije desio genocid. Reč je o pojedinačnoj krivici pripadnika srpskog naroda. Srpski parlament je osudio ovaj zločin, ali nije kazao da je reč o genocidu. Nijedan Srbin ne priznaje genocid u Srebrenici, pa ni ja.”¹⁴

¹³ Deklaracija Narodne skupštine Republike Srbije o osudi zločina u Srebrenici, Narodna Skupština Republike Srbije, 20/2010- 3, 31. mart 2010, <https://www.pravno-informacionisistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/deklaracija/2010/20/1/reg>

¹⁴ „Nikolić: 'U Srebrenici nije bilo genocida'”, Novi magazin, 9. oktobar 2012, <http://novimagazin.rs/vesti/nikolic-u-srebrenici-nije-bilo-genocida>

Istini za volju, nekoliko meseci kasnije Nikolić je izjavio i sledeće: „Ja klečim zbog toga, evo klečim. I tražim pomilovanje za Srbiju zbog zločina koji je izvršen u Srebrenici. Izvinjavam se za zločine, koje je u ime naše države i našeg naroda počinio bilo koji pojedinac iz našeg naroda.”¹⁵

Time je pokazao da nije problem priznanje zločina, sve manje njegova razmera ili razgovor o posledicama, ali sam termin i kvalifikacija i dalje su nešto što teško dobija priznanje iz Srbije. Pet godina kasnije predsednica Vlade Srbije Ana Brnabić je u intervjuu za *Dojče vele* negirala kvalifikaciju genocida: „Ne mislim da je bio genocid. Mislim da je... znate, mislim da je bio užasan, užasan zločin, ali genocid je u suštini kada... genocid je kada pobijete celu populaciju, žene, decu, a to ovde nije bio slučaj. [...] Prihvatam da je bio užasan zločin. Srbija je isporučila osobu koja je optužena za taj ratni zločin. Isporučili smo tu osobu. Suđeno mu je, sada je u zatvoru.”¹⁶

Brojne negativne reakcije na tu izjavu su u suštini bile sadržane u izjavi Denisa Zvizdića, predsedavajućeg Veća ministara BiH: „Zaprepašćuje činjenica da neciviliziranim negiranjem zločina genocida pokušavate relativizirati planski sprovedeno ubijanje preko osam hiljada nedužnih civila, negirati međunarodno pravo i osporiti presude međunarodnih sudova i postati promotor negiranja genocida kao zadnje faze njegovog potpunog izvršenja.”¹⁷

Ograđivanje od termina „genocid” svojstveno je i političkim predstavnicima iz Republike Srpske. Na političkom nivou čini se da je ta tema simbolički jaka karta u partiji koja se igra za (re)definisane odnose u Bosni i Hercegovini. Smatra se da bi široko priznanje i usvajanje termina „genocid” osnažilo teze o tome da je Republika Srpska „genocidna tvorevina” koja zaslužuje političko razvlašćivanje i ukidanje, tj. da Srbima u BiH pretila funkcionalna majorizacija, strah koji je ležao u korenu sukoba od 1992. godine. Gledano iz Srbije, distanca spram genocida je još veća, s obzirom na to da je formalno učešće Srbije (ili tada SRJ) u samom tom činu efemerno. Podsetimo se, Srbija je osuđena za to što nije učinila sve što je mogla ili trebalo da uradi kako bi sprečila genocid, i za to što nije kaznila počinioca kada je bila u mogućnosti. Ali

¹⁵ „Nikolić: 'Klečim zbog Srebrenice'", DW, 25. april 2013, <https://www.dw.com/bs/nikolić-klečim-zbog-srebrenice/a16771962>

¹⁶ „Ana Brnabić: 'U Srebrenici nije bio genocid'", DW, 15. novembar 2018, <https://www.dw.com/bs/ana-brnabić-u-srebrenici-nije-bio-genocid/a-46294469>

¹⁷ „Oštre reakcije na izjave Brnabić i negiranje genocida”, Regional, 16. novembar 2018, <https://regional.ba/ostre-reakcije-na-izjave-brnabic-i-negiranje-genocida/>

nije proglašena krivom za planiranje, učestvovanje ni podsticanje genocida. Imajući u vidu snažan martirski etos o ratovima u XX veku, izvesno je da on ne ostavlja mnogo prostora da se zločin u Srebrenici javno verifikuje na način na koji bi to Sarajevo očekivalo. Veoma je snažan osećaj izmešane nepravde i martirskih prioriteta po kom „moje” žrtve nisu adekvatno prepoznate, pa tako „ja” neću činiti poseban napor da prepoznam tuđe. Takođe, intrigantna je i unutrašnja nacionalna dinamika. Formalna razdvojenost Srba iz Srbije i Srba iz Republike Srpske olakšava Srbiji da se distancira od Srebrenice i stigme koju ona nosi. Ali u zahvatu zajedničke komemoracije žrtava „Oluje” i Jasenovca kao ujedinjujućeg sentimenta i nacionalnog iskustva i sve češće pominjane sintagme „srpski svet”, postavlja se pitanje na koji se način stigma Srebrenice može deliti, tj. postati „svesrpska”? Ili, sa druge strane, da li se od Srba očekuje da budu jedinstveni samo kad treba svi da dele odgovornost i krivicu, na primer u Srebrenici, ali da inače nužno moraju ostati politički fragmentisani?

Dok se sadašnji srpski nacionalni interesi prema BiH mogu postaviti defanzivno, stavlajući svoju crvenu liniju na očuvanju Republike Srpske sa njenim entitetskim pravima, zvanični Zagreb poslednjih godina pojačava svoju retoriku o ugroženosti Hrvata kao konstitutivne zajednice u BiH, uz navođenje primera izbora člana Predsedništva BiH iz redova hrvatskog naroda, što se u okvirima Federacije BiH može učiniti i glasovima Bošnjaka (za šta se kao primer može uzeti izbor sadašnjeg predstavnika hrvatskog naroda, Željka Komšića). Logiku tog stava nedavno je podvukao predsednik Vlade Hrvatske, Andrej Plenković: „Jednakost Hrvata kao konstitutivnog naroda u BiH ostaje naš prioritet. Naročito izbor njihovog predstavnika kroz adekvatan izborni zakon koji bi sprečio izborne inženjeringe.”¹⁸

Pored toga, tokom nedavne posete srpskog člana Predsedništva BiH Zagrebu, predsednik Milanović je potvrdio Plenkovićev stav: „Interes je Republike Hrvatske stabilna i funkcionalna Bosna i Hercegovina, kao i osiguranje jednakih prava Hrvata u Bosni i Hercegovini, kao ravnopravnog i konstitutivnog naroda. Zbog toga Republika Hrvatska ne može ostati pasivna i neće podržati inicijative u smeru jednostrane revizije Dejtonskog sporazuma koje bi ugrozile

¹⁸ „Dejtonski sporazum u Zagrebu – ko zastupa Hrvate u BiH”, RTS, 2. oktobar 2020, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/4098685/dejtonski-sporazum-hrvati-bosnjaci-srvi-bih.html>

mir i stabilnost u Bosni i Hercegovini i jugoistočnoj Evropi”.¹⁹ Iza teza o izbornom inženjeringu se nalazi iznuđeni dejtonski „originalizam” zvaničnog Zagreba, kao odgovor na dinamiku majorizacije Hrvata unutar zajedničkog entiteta. Tako su i Zagreb i Beograd zainteresovani za očuvanje specifičnih tekovina Dejtonskog sporazuma – onih koje daju separata kolektivna prava srpskom i hrvatskom narodu kroz različite institucionalne aranžmane. U toj tački se mogu spojiti ambicije Beograda i Zagreba, što je možda za njih pozitivno ali je u suštini usmereno protiv etabliranih interesa treće strane, kako smo ranije napomenuli.

U odnosima sa Albancima – a ovde mislimo pre svega na kosovske Albance – političko razumevanje javne retorike nas vraća nekoliko godina unazad, na razvoj teze o novom razgraničenju između dva naroda (Srba i Albanaca). Nakon nekoliko godina pregovora o ispunjavanju odredbi Briselskog sporazuma (april 2013) kojim je zvanična Srbija pristala da rasformira svoje institucionalno prisustvo na severu Kosova a da Priština formira Zajednicu srpskih opština kao garanciju opstanka srpske zajednice na Kosovu, u javnosti se pojavila ideja o eventualnoj promeni granica kao osnovi budućeg temeljnog rešavanja odnosa dve strane. Danas nam nije potpuno poznata geneza ideje, ali nam je poznato da su pojedini srpski zvaničnici o tome govorili javno na usputan način, dok su predstavnici SNS-a sa američkim diplomatama u Beogradu o tome razgovarali još 2008 godine.²⁰ Početkom januara 2017. ministar spoljnih poslova Ivica Dačić je u intervjuu za list *Preševa jone* rekao: „Saglasni smo sa razmenom teritorija. Vi iz Preševske doline idite ka vašim, a sever Kosova ka našim”.²¹

U leto 2018. ideja razgraničenja je dobila zamah u javnosti kada su se predsednici Vučić i Tači javno za nju zauzeli. Igrajući na kartu stare anksioznosti o albanskoj demografskoj opasnosti, Vučić je na jednom skupu okupljenim građanima poručio: „Nećete razgraničenje sa

¹⁹ „Dodik u Zagrebu: Sa Milanovićem i Plenkovićem o stanju u BiH i saobraćajnicama”, N1, 16. septembar 2020, <http://rs.n1info.com/Region/a640573/Milanovic-Hrvatska-nece-podrzati-jednostranu-reviziju-Dejtonskog-sporazuma.html>

²⁰ „Loš prevod ili interpretacija: U depešama Vikiliksa predstavnici SNS govorili o podeli, a ne odvajanju Kosova i Metohije”, RTV, 4. februar 2020, https://www.rtv.rs/sr_lat/politika/los-prevod-ili-interpretacija-u-depesama-vikiliksa-predstavnici-sns-govorili-o-podeli-a-ne-odvajanju-kosova-i-metohije_1090735.html

²¹ „Dačić nudi Preševo i Bujanovac za sever Kosova”, Vranjske, 22. januar 2017, <https://www.infovranjske.rs/info/dačić-nudi-preševo-i-bujanovac-za-sever-kosova>

Albancima? Nema problema, kažite ljudima da se spremimo da branimo Vranje za 40 godina. Zar mislite da se naši ne iseljavaju već danas?”²²

U grubim crtama, ideja je bila da se delovi teritorije severa Kosova priključe Srbiji, dok bi delovi opština Preševo, Bujanovac i Medveđa bili pripojeni Kosovu. Time bi se povukla nova granica, koja ne bi u potpunosti homogenizovala pozicije dve zajednice ali bi, kako su proponenti ideje verovali, omogućila da sporazum bude predstavljen kao nešto novo, pre svega pred srpskom javnošću, fundamentalno nesklonoj da na bilo koji način prizna nezavisnost Kosova. Ideja je naišla na različite otpore u međunarodnoj zajednici i na samom Kosovu, otvorila krizu vlade, dovela do uvođenja jednostranih taksi Prištine na robu iz Srbije i Bosne i Hercegovine i blokirala proces pregovora na godinu i po dana. Kao dodatni podstrek ovoj ideji, u javnosti je pojačana uvredljiva retorika kojom su Albanci nazivani Šiptarima, pojačavajući odijum kako bi se ideja razgraničenja, odvajanja i ograđivanja lakše prihvatila u srpskoj javnosti. Ministar odbrane Vulin je tu imao istaknutu ulogu i njegove izjave su otvoreno isticale datu logiku: „Ja sam za što pre i što sigurnije razgraničenje sa Šiptarima... Što pre između nas i njih bude tvrda i čvrsta granica, pre ćemo moći da se bavimo sobom i svojim narodom, a ne da se bavimo onim što neosuđeni ratni zločinci hoće da rade i onim što rade.”²³

11

Nakon što je Ragmi Mustafa, predsednik Nacionalnog saveta Albanaca, podneo tužbu protiv ministra Vulina zbog govora mržnje, Vulin se branio da to „nije pežorativno, vi se zovete Šiptari, a ja vas sa najvećim poštovanjem oslovljavam sa Šiptari”.²⁴

Kako je tokom proleća 2020. godine opcija „razgraničenja” skinuta sa dnevnog reda nakon izbornih ciklusa na Kosovu, smena koalicionih vlada, te reaktiviranjem EU kao posrednika, logika velikonacionalne konkurencije je aktuelizovana nejasnim ekonomskim ambicijama povezanim sa „ukidanjem granica” između Kosova i Albanije i razvojem kapaciteta luke Drač.²⁵

²² „Vučić: ‘Nećete razgraničenje sa Albancima? A za 40 godina ćemo braniti Vranje...’”, Blic, 25. jul 2018, <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-necete-razgranicenje-sa-albancima-a-za-40-godina-cemo-braniti-vranje/0zrjg64>

²³ „Vulin: ‘Ja sam za što hitnije i što sigurnije razgraničenje sa Šiptarima’”, N1, 1. maj 2019, <http://rs.n1info.com/Vesti/a480591/Vulin-Ja-sam-za-sto-hitnije-i-sto-sigurnije-razgranicenje-sa-Siptarima.html>

²⁴ „Odgovor Mustafi: ‘Nije pežorativno, vi se zovete Šiptari’”, B92, 3. jul 2020, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=07&dd=03&nav_category=640&nav_id=1561695

²⁵ Pojednostavljene graničnih procedura za promet ljudi i roba je kamen temeljac nekoliko regionalnih multilateralnih planova, uključujući i „Mini Šengen”, Regionalni ekonomski prostor, i bilo je deo regulatornih reformi podsticanih tokom Berlinskog procesa.

Reakcija ministra Vulina: „Izjavom da će luka Drač biti kosovska Edi Rama je nastavio svoj rad na stvaranju 'Velike Albanije'. Kao i svaki put do sada, Evropska unija će ćutati i neće preduzeti ništa. Šiptari mogu da se ujedine i mogu da otimaju i tuđe teritorije a Srbi ne mogu da budu ujedinjeni čak ni na svojoj zemlji; tako se ponavlja laž da je 'Velika Albanija' prirodna Albanija, a Srbi ujedinjeni u jednoj državi su pretnja miru. [...] 'Velika Albanija' je najava velike nesreće, razbijanja i razaranja država i nacija na Balkanu. Samo ujedinjeni Srbi mogu da zaustave 'Veliku Albaniju' i što se pre institucionalno ujedinitimo, pre će početi vreme mira na Balkanu. Ono što date Šiptarima ne možete zabraniti Srbima.”²⁶

U simboličkom nadmetanju posebno je upečatljiv primer oslikanog voza koji je januara 2017. godine trebalo da počne da saobraća na liniji Beograd – Kosovska Mitrovica. Naime, enterijer jedne nove vozne garniture *Železnica Srbije* je oslikan raznim motivima freskoslikarstva iz srpskih manastira na Kosovu koji su deo kulturne baštine pod zaštitom UNESCO-a, dok je spolja stajao natpis „Kosovo je Srbija” ispisan na 21 svetskom jeziku, i upravo je ta vozna garnitura trebalo da svečano otvori novu liniju. U Prištini je ova kompozicija ocenjena kao provokacija, a tema se brzo našla i u debati u Ujedinjenim nacijama. Sam voz je prvo putovanje završio u Raški, bez prelaska administrativne linije ka Kosovskoj Mitrovici, uz izgovor da su postojale sumnje da će Albanci minirati prugu na kosovskoj deonici.²⁷ Voz je vraćen i počeo je da saobraća na drugim internim relacijama u Srbiji: Kraljevo– Jagodina, Kraljevo–Užice, potom i Beograd–Vršac. U međuvremenu je unutrašnja ikonografska dekoracija voza počela da propada.²⁸ Ovaj voz prosto nameće simboličku predstavu odvojenosti Kosova od Srbije, stav da administrativna linija (granica) ima svoje dejstvo, i poruku da politička volja i upravni kapaciteti Srbije na toj granici prestaju da važe.

Preko teme odnosa Srbije i Kosova, kao primera odnosa države sa provincijom u jednostranoj secesiji i ishoda koji je izdejstvovan ratom, nadvija se širi međunacionalni srpsko-albanski odnos i njegove velikodržavne aspiracije. Strukturisani pregovori Beograda i Prištine su

²⁶ „Ministar Vulin: 'Ono što date Šiptarima ne možete zabraniti Srbima'”, Ministarstvo odbrane, 2. oktobar 2020, <http://www.mod.gov.rs/lat/16562/ministar-vulin-ono-sto-date-siptarima-ne-mozete-zabraniti-srbima-16562>

²⁷ „Voz Beograd – Kosovska Mitrovica zaustavljen u Raški, Albanci hteli sukobe”, RTS, 14. januar 2017, <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2593610/djuric-voz-za-mitrovicu--prvi-put-od-rata-direktna-veza-sa-beogradom.html>

²⁸ „Voz koji je gotovo doveo do vanrednog stanja: Parole 'Kosovo je Srbija' ispucale, freske oštećene”, Insajder, 13. januar 2018, <https://insajder.net/sr/sajt/tema/9388/>

mogli biti zaustavljeni i otići u neke neočekivane teme upravo zato što se problem u odnosima ne može svesti na odnos Beograda i Prištine. Radikalizovana retorika u Srbiji, oslonjena na slobodniju upotreba termina „Šiptari” koji Albanci prepoznaju kao uvredljiv a Srbi kao pejorativan i dehumanizujući, služi široj političkoj igri čiji je deo i Albanija.

NACIJE I CRKVE, STARI I NOVI IDENTITETI

Odnosi Srbije i Crne Gore, i Srba i Crnogoraca, danas su utemeljeni na postojanju dve nezavisne države neopterećene teretom ratne prošlosti. Kulturološka bliskost, počevši od istovetne dominantne religije i običaja, daje plodno tle za pozitivne i produktivne odnose. Mada Ustav Crne Gore proklamuje građansku državu, popis, normirana manjinska prava (za Albance, Bošnjake i Hrvate) i životne okolnosti svakako prepoznaju Crnogorce i Srbe, crnogorski i srpski jezik, i pripadajući splet finih razlika koje govore o evoluciji dve nacije. Te razlike se nisu ukazivale kao prepreke razvijenim društvenim odnosima, porodičnim i profesionalnim vezama koje su za oba naroda nesumnjivo najbogatiji splet takvih odnosa sa bilo kojim od suseda.

No, politička dinamika je od 2018. godine otvorila prostor za jače nacionalno i versko diferenciranje, što je dovelo do najveće krize u odnosima od sticanja nezavisnosti 2006. godine. U jesen 2018. godine Skupština Crne Gore je usvojila Rezoluciju povodom stogodišnjice Podgoričke skupštine, čime je dala svoje tumačenje tog istorijskog događaja iz 1918. kojim je Crna Gora sjedinjena sa Srbijom nekoliko dana pre stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Skupština je taj čin stavila u izrazito negativni kontekst, što je izazvalo burne reakcije srpskih političkih partija i društvenih krugova u Crnoj Gori. Dalje, Vlada Crne Gore je u junu 2019. godine usvojila Predlog zakona o slobodi vjeroispovijesti ili uvjerenja i pravnom položaju vjerskih zajednica, koji je krajem decembra u blago izmenjenoj formi usvojen u skupštini. Činjenica je da eparhije Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori nisu imale potpisani krovni sporazum sa državom o svom statusu, i statusu svoje imovine (poput Rimokatoličke crkve i Islamske verske zajednice), i da je vladajuća stranka DPS u svojim programskim dokumentima kao cilj istakla upotpunjavanje „duhovne arhitekture” radom „na obnovi Crnogorske

pravoslavne crkve, kao neodvojivog dijela crnogorskog državnog i nacionalnog identiteta”.²⁹ U najvećem delu srpske javnosti taj Predlog zakona je protumačen kao priprema za oduzimanje faktičkog vlasništva nad pojedinim verskim objektima Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori. Ministar spoljnih poslova Ivica Dačić je upozorio na pogoršanje državnih odnosa, dok je ministar za inovacije Nenad Popović rekao da „svi mi ovde u Srbiji moramo čvrsto stati uz svoj stradalni narod i Crkvu u Crnoj Gori, uz jasnu poruku Milu Đukanoviću da mu Srbi neće dopustiti da uništi našu Crkvu, oskrnavi Ostrog i zatre hiljadugodišnje srpstvo Crne Gore”.³⁰

Nakon usvajanja Zakona u Skupštini Crne Gore 27. decembra, otpočeo je niz masovnih – u modernoj istoriji Crne Gore izvesno najmasovnijih – protesta ljudi koji su ili vernici SPC ili su u tom zahvatu vladajuće većine videli nacionalistički i radikalni korak. Tokom kratkotrajnih demonstracija u centru Beograda zapaljena je crnogorska zastava sa zgrade ambasade, a fasada je šarana u nekoliko navrata. Nekoliko ministara srpske vlade je postavilo pitanje „lojalnosti” građana. Ministar Dačić je tražio izjašnjavanje Crnogoraca koji žive u Srbiji: „Jer onaj ko je sve što ima stekao u Srbiji ima obavezu da ne ćuti bar po ovom pitanju, a oni koji podržavaju crnogorski režim po ovom pitanju borbe protiv srpskog naroda, mislim da je veliko pitanje da li i dalje treba da imaju srpsko državljanstvo”.³¹

Ministar zdravlja Zlatibor Lončar je dodatno otvorio pitanje pojedinačnih sudbina, aludirajući na dominantan stereotip o prezastupljenosti Crnogoraca na raznim funkcijama: „Država Srbija je jedna otvorena država, mi u Crnoj Gori nemamo nijednog direktora ili bilo šta da se izjašnjava kao Srbin, a ovde na mnogo vodećih mesta imamo te Crnogorce koji još nisu ni srpski naučili, ne znaju srpski da pričaju...”.³²

Pandemija kovida je zaustavila masovnost protesta. Dva ministra spoljnih poslova, Dačić i Srđan Darmanović su se nekoliko puta tokom leta 2020. upuštali u javne prepirke. Na optužbe

²⁹ Politički program DPS, DPS, 30. novembar 2019, str. 18, <https://s3.eu-central1.amazonaws.com/dps.website/media/files/1575286387-politicki-program-dps-viii-kongres.pdf>

³⁰ „Predlog crnogorskog Zakona o slobodi veroispovesti, politika ili pravo”, RTS, 14. jun 2019, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3558000/predlog-crnogorskog-zakona-o-slobodi-veroispovesti-politika-ili-pravo.html>

³¹ „Dačić: 'Trebalo li onaj ko podržava Podgoricu da i dalje ima srpsko državljanstvo'”, N1, 5. januar 2020, <http://rs.n1info.com/documents/1408249/comments/Vesti/Dacic-Treba-li-onaj-ko-podrzava-Podgoricu-da-i-dalje-ima-srpsko-drzavljanstvo.html>

³² „Lončar: 'Gledam da u zdravstvu ne bude Crnogoraca koji ne znaju ni srpski da pričaju...'", Nedeljnik, 6. februar 2020, <https://www.nedeljnik.rs/loncar-gledam-da-u-zdravstvu-ne-bude-crnogoraca-koji-ne-znaju-ni-srpski-da-pricaju/>

iz Podgorice da se Srbija meša u unutrašnje stvari Crne Gore, iz Beograda je odgovarano da je Podgorica sama sebi napravila unutrašnji problem koji mora da rešava imajući na umu legitimne interese srpskog naroda i crkve u Crnoj Gori. Nakon izbornog poraza do tada vladajućeg DPS-a krajem avgusta i izvesnog učešća stranaka sa srpskim predznakom u novoj vladi, ministar Dačić je formulisao poglede i interese Srbije u Crnoj Gori na sledeći način: „Za razliku od Rame, Haradinaja i drugih albanskih političara, kao i muslimanskih lidera, Republika Srbija, pa ni njen predsednik Aleksandar Vučić, nijednom se nije umešala u unutrašnja pitanja Crne Gore. Nije Vučić pozivao građane Crne Gore za koga da glasaju, već Rama i ostali, a to onda, prema Milu Đukanoviću, nije mešanje u unutrašnje stvari. [...] Srbiju pitanje vlasti u Crnoj Gori ne interesuje, interesuju nas samo prava i slobode srpskog naroda koga u Crnoj Gori ima oko 29 odsto, kao i položaj Srpske pravoslavne crkve čija su imovina i svetinje bili meta napada crnogorske vlasti. To je legitimno pravo Srbije prema svim međunarodnim konvencijama. A sve sa ciljem da srpski i crnogorski narod žive u miru i bratskoj slozi kao što su vekovima živeli. [...] Sramotno je da Milo Đukanović napada Srbiju i Aleksandra Vučića za mešanje u unutrašnje stvari Crne Gore, dok se on najdirektnije umešao u unutrašnje stvari Srbije priznavši tzv. Kosovo. Vreme je da Đukanović prestane da plaši Crnu Goru navodnim srpskim hegemonizmom, propala je ta taktika na izborima. Pre 30 godina Milo Đukanović je izjavio da se ponosi srpskim poreklom i crnogorskom državnošću, da li je lagao tada ili laže sada?”³³

Dačić je ovde otvorio često prećutane „žalbe” Beograda na razvoj događaja u Crnoj Gori u poslednje dve decenije. Jasan je određeni resentiman prema transformaciji nekadašnjeg (povremenog) deklarativnog srpstva u crnogorstvo koje teži svom putu koji je razdvojen – a time nužno i antagonistički – od srpskog. Pored žalbi, tu su iskazani i interesi fokusirani na profilisanu srpsku zajednicu u Crnoj Gori. Ovde je bitno imati na umu dve stvari. Prva je profilisanje srpske zajednice, kao interes Srbije, koja praktično stoji nasuprot ideji Crne Gore kao građanske države u kojoj je etnicitet (ili nacionalnost) nebitna. Tu se treba podsetiti da je prostor za to delovanje otvorila sama Vlada Crne Gore kada je usvojila paket manjinskih izbornih prava (za manjine koje čine manje od 15% stanovništva, što isključuje Srbe). Druga je

³³ „Dačić: ‘Srbiju pitanje vlasti u Crnoj Gori ne interesuje, interesuju nas prava i slobode srpskog naroda u Crnoj Gori’”, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, 2. septembar 2020, [http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/presservis/saopstenja/22714-2020-09-02-06-22-58?lang=lat](http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/presservis/saopštenja/22714-2020-09-02-06-22-58?lang=lat)

pitanje maksimalističke imaginacije u Srbiji, i da li postoji politizovana ideja da Srbija i Crna Gora treba u budućnosti da čine novu zajedničku državu, ili je zaista došlo do „sleganja tla” nakon 2006. godine?

ZAKLJUČAK

Navedene primere javnog govora, kontekstualno povezanog sa aktuelnim političkim temama, sveukupno treba da tumačimo kao element ontološke bezbednosti nacije kako je ona koncipirana poslednjih decenija, kroz socijalnu dinamiku i razne forme „unutrašnjih dijaloga”. Iza oštre javne retorike kriju se nataloženi slojevi političkog razumevanja sopstvenih nacionalnih pitanja opterećenih percepcijom sukoba, neprijateljstva i ugroženosti, a koji imaju funkciju „jačanja” nacionalne kohezije i njenog preživljavanja u budućnosti. Zato je takva retorika perzistentna, budući da vrši društvenu funkciju samorazumevanja i razumevanja sveta oko sebe. Želja da se takvi odnosi promene mora imati na umu razmere i dubinu tih slojeva. Takav govor je ekscesan ako se posmatra samo sa pozicije etikecije i dekora liberalne demokratije. Ali, on je sastavni deo duha vremena interpleja tekućih nacionalnih interesa i ambicija koje prožimaju region.

Jasno je da odnosi između bivših jugoslovenskih republika (ne svih međusobno) nose specifičnu težinu u ukupnim regionalnim odnosima. Jugoslovenski projekat je u nekoliko svojih dvadesetovekovnih iteracija – unitarizam koji načelno nije davao važnost etničkim razlikama, asimetrični etnički partikularizam, federacija socijalističkih republika ustrojenih dominantno na etničkom principu, koja je u poslednje dve decenije prerasla u faktičku konfederaciju – pokušavao da izračuna kvadraturu kruga mogućih i poželjnih odnosa naroda i njihovih političkih okvira. Kapitalizam pa komunizam, parlamentarna demokratija prožeta monarhijskom vlašću, jednopartijski socijalizam prožet autoritetom jedne ličnosti pa potom odsustvom ikakvog autoriteta, nemogućnost pa i odsustvo rada na stvaranju zajedničke političke nacije... Dinamični sled događaja u tih 70 godina pokazao se kao prebrz, pretežak i previše složen za mirno, dijaloško, deliberativno i progresivno nalaženje modela međusobnih odnosa. Možda je povremeni radikalizovani javni govor sam po sebi neprikladan, u raskoraku sa duhom vremena u

Evropi. Ali možda je i način dugog zalečenja odnosa, smirivanja tla nakon zemljotresa. Da ne završimo tekst banalnom opaskom da je dobro što pričamo bila šta umesto da ratujemo, nego da ponudimo svetliju perspektivu: nove države slobodnije i u sopstvenom ključu tumače svoju prošlost i interese; u tom zahvatu smo naučili da vidimo i varnice, optuživanja, snažno suprotstavljena tumačenja prošlosti i iz nje navodno proisteklih prava. Naučili smo da razumemo dublje strahove, maksimalističke poglede i ambicije drugih, i oni naše. Možda je to neophodan korak za punu stabilizaciju odnosa uz polagano zatvaranje konkretnijih političkih pitanja, jednog po jednog, u ma kako sporom ritmu.